

Kant's Theory of Knowledge and its Inherent Contradiction: examining the Kant's theory of knowledge based on Kant's own criterion in formation of knowledge

Mohammad Aslani

Assistant Professor of Islamic Studies Department, Razi University, Iran. Email: maslani@razi.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 12 February 2022

Received in revised form 16
August 2022

Accepted 27 August 2022

Published online 13 August
2023

Keywords:

Kant, theory of knowledge,
empirical concepts, a priori
concepts, contradiction

ABSTRACT

In his theory of knowledge, Kant presents an exclusive method for obtaining science by applying categories to the data of sensory intuition. "A priori synthetic propositions" are those the only the product of the application of categories to the data of sensory intuition, Propositions that are Kant's exclusive criterion in diagnosing science. Kant claims that only the sciences that have a priori synthetic propositions, which necessarily have sensory intuition data are science, and propositions that do not have sensual intuition data are nothing more than fake science. With the same reasoning, he pushed metaphysics out of science. Accordingly, the attempt of this paper is to measure Kant's theory of knowledge with his own criterion of knowledge. We want to know whether it has a priori synthetic propositions or not. To be more precise, do the propositions through which Kant explained his theory of knowledge, contain sensory intuition data or not? If they have these data, they are science, otherwise, they are not. The investigations carried out in this article, which focuses on Kant's important and key propositions in transcendental aesthetic and Transcendental analytic, show that these propositions, which define and explain the basis of Kant's theory of knowledge, lack sensory intuition data and are not science. Eventually, Kant's "theory of knowledge" is not able to obtain the accreditation it wants and according to Kant's own theory of knowledge, it is not a valid science.

Cite this article: Aslani, M. (2023). Kant's Theory of Knowledge and its Inherent Contradiction: examining the Kant's theory of knowledge based on Kant's own criterion in formation of knowledge, *Journal of Philosophical Investigations*, 17(43), 299-319. <https://doi.org/10.22034/JPIUT.2022.50366.3120>

© The Author(s).

<https://doi.org/10.22034/JPIUT.2022.50366.3120>

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

The existence of a contradiction in a scientific theory means that the theorist's scientific understanding of the subject is somewhat unrealistic. The extent to which such a theory is unrealistic depends on the nature and severity of the discrepancy. Since epistemological theories can be used as a basis for the formation of other scientific theories, the existence of contradictions in these theories is very important. The main task of a theory of knowledge is to explain how knowledge is acquired in this thinking system through the examination of the human system. Since the discussion of this paper is related to Kant's theory of knowledge, it is first necessary to draw an overview of the claim of this theory, which will be presented in more details when we explain it as precisely as possible.

Discussion

In his theory of knowledge, Immanuel Kant has studied the functioning of the human thinking system. According to this theory, the human thinking apparatus necessarily follows a special and unique process to achieve science. If we want to summarize the results of his research, we must say that the human thinking system can be called science by applying categories to the data of sensory intuition; which then leads to the issuance of a priori authorial theorems. According to Kant's theory, if we find a theory that claims to be scientific, we should test it with this criterion: If the theory contains a priori authorial theorems derived from the application of categories to sensory intuition data, it is a scientific theory; otherwise, science is nothing more than deception and should be discarded.

It is now necessary to ask some important questions about Kant's theory of knowledge and give them obvious, logical and rational answers: is Kant's "theory of knowledge" the product of his intellectual apparatus as a human being? Yes. Did Kant think scientifically by using his intellectual apparatus? Of course, he thinks he has thought scientifically. If Kant's theory of knowledge is correct and scientific? and did Kant usually think as he claimed in his theory of knowledge? Yes, Sure. If Kant's theory of knowledge wants to be scientific according to the provisions of this theory, what features should it have? It must, as he himself explains, contain propositions derived from the application of the categories of comprehension to the data of sensory intuition. In other words, it must contain a priori statements. Does Kant's theory of knowledge contain a priori propositions? The answer must now be researched and investigated.

Apple Max, one of Kant's commentators, states this very important point:

Precedent knowledge [the central part of Kant's theory] must be recognized and proven not through recent experience, but itself. ... Epistemology and Critique of Pure Reason [Kant's theory of knowledge] does not rely on psychology. ... All our knowledge, even our cognition, begins with our prior knowledge of experience. ... The science of antecedent knowledge is itself an antecedent

knowledge. It is not the case that pre-existing knowledge of the inner state of the mind can be obtained without any reflection simply by observing the mind through esoteric perception [rational intuition] - like taking a fish out of water. But to achieve it, we must have a fishing hook - a special way. Prior knowledge must prove itself; prior knowledge must come into being itself, first.

The general meaning of Apple Max's words is that Kant's theory of knowledge must be obtained by applying categories to the data of sensory intuition, and knowledge itself must be a priori authored.

Accordingly, one of the worst contradictions that may arise in a theory of knowledge is that it may propose a special and unique method for obtaining knowledge, while it may essentially deviate from this special and unique method. The purpose of this article is to examine the same case in Kant's theory of knowledge.

Conclusion

When we apply the criteria of Kant's "theory of knowledge" in distinguishing it as a scientific theory from science, we come to the conclusion that Kant's knowledge is not derived from the way in which Kant predicted and explained the formation of science as obtained by applying the categories of understanding to the data of sensory intuition. Rather, it is derived from the same method that Kant has denied, that is, the metaphysical method. Kant, as a metaphysician who denied metaphysics, developed his theory of knowledge by using rational intuition and accepting the unconscious basis of the Aristotelian logic and its principles, axioms, and so on.

The final conclusion is that Kant's theory of knowledge, in light of Kant's criteria in determining whether a theory is scientific or not, is a contradictory theory in itself and is not considered as a scientific theory.

تناقض ذاتی نظریه معرفت کانت:

بررسی نظریه معرفت کانت بر اساس ملاک کانت در تشکیل معرفت

محمد اصلانی

استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه رازی، ایران. رایانامه: maslani@razi.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	کانت در نظریه معرفتش، روشی انحصاری برای حصول «علم» ارائه می‌کند: «علم = اطلاق مقولات بر داده‌های شهود حسی». محصول اطلاق مقولات بر داده‌های شهود حسی، قضایای تألیفی پیشینی است؛ قضایایی که ملاک انحصاری کانت در تشخیص علم‌اند. کانت مدعی است: فقط و فقط علوم واجد قضایای تألیفی پیشینی، که الزاماً واجد «داده‌های شهود حسی» هستند، علم‌اند و قضایایی که فاقد «داده‌های شهود حسی» باشند، علم‌نمایی بیش نیستند. او با همین استدلال «مابعدالطبیعه» را از جرگه علم بیرون راند. بر این اساس تلاش این مقاله بر آن است تا خودِ نظریه معرفت کانت را با این ملاک بسنجد که آیا واجد قضایای تألیفی پیشینی هست یا نه؟ به عبارت دقیق‌تر: آیا قضایایی که کانت از طریق آنها نظریه معرفت خود را تبیین نموده، واجد «داده‌های شهود حسی» هستند یا نه؟ اگر واجد این داده‌ها باشند، علم‌اند و گرنه، نه. بررسی‌های صورت گرفته در این مقاله، که بر قضایای مهم و کلیدی کانت در «حسیات استعلایی» و «تحلیل استعلایی» متمرکز است، نشان می‌دهد: این قضایا که مُعَرَّف و مُبَيَّن اساس نظریه معرفت کانت می‌باشند، فاقد «داده‌های شهود حسی‌اند» و علم نیستند. بنابراین: «نظریه معرفت کانت» قادر به اخذ اعتبارنامه مورد نظر خودش نمی‌باشد و وفق نظر خود کانت یک علم معتبر نیست.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۲۳	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۵/۲۵	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۰۵	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲	
کلیدواژه‌ها:	
کانت، نظریه معرفت، مفاهیم تجربی، مفاهیم پیشین، تناقض	

استناد: اصلانی، محمد. (۱۴۰۲). تناقض ذاتی نظریه معرفت کانت: بررسی نظریه معرفت کانت بر اساس ملاک کانت در تشکیل معرفت، پژوهش‌های فلسفی، ۱۷(۴۳)،

<https://doi.org/10.22034/JPIUT.2022.50366.3120> ۳۱۹-۲۹۹

© نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

وجود تناقض در یک نظریه علمی به این معناست که درک علمی نظریه پرداز از موضوع تا حدودی غیر واقعی است. میزان غیر واقعی بودن چنین نظریه‌ای، بستگی به نوع و شدت این تناقض دارد. از آنجا که نظریات معرفت‌شناسی می‌توانند به عنوان مبنایی در شکل‌گیری سایر نظریات علمی مورد استفاده قرار گیرند، وجود تناقض در این نظریات از اهمیت بسزایی برخوردار است.

وظیفه اصلی یک نظریه معرفت این است که با بررسی دستگاه فکری انسان، نحوه حصول معرفت را در این دستگاه تبیین و توصیف نماید. از آنجا که بحث این نوشتار مربوط به نظریه معرفت کانت است، مقدمتاً لازم است شمایی کلی از ادعای این نظریه، که پس از این به هنگام تبیین مفصل‌تر این نظریه تمام مدارک و مستندات آن ارائه خواهد شد، ترسیم گردد:

ایمانوئل کانت در نظریه معرفت خود، عملکرد دستگاه فکری انسان را بررسی کرده است. از دیدگاه این نظریه، دستگاه فکری انسان برای دستیابی به «علم»، الزاماً از روندی خاص و منحصر به فرد پیروی می‌کند. کانت در این نظریه، این روند خاص و منحصر به فرد را کشف و تبیین کرده است. اگر بخواهیم نتایج تحقیقات او را به خلاصه‌ترین شکل ممکن بیان کنیم، باید بگوییم: دستگاه فکری انسان با «اطلاق مقولات بر داده‌های شهود حسی» که منجر به صدور قضایای تألیفی پیشینی می‌شود، می‌تواند به «علم» دست یابد. بر اساس نظریه کانت، اگر نظریه‌ای یافتیم که ادعای علمی بودن داشت، آن را با این ملاک محک می‌زنیم؛ در صورتی که نظریه مذکور، حاوی قضایای تألیفی پیشینی‌ای باشد که از «اطلاق مقولات بر داده‌های شهود حسی» حاصل شده‌اند، آن نظریه علمی است؛ در غیر این صورت علم‌نمایی فریبنده بیش نیست و باید آن را به دور انداخت.

اکنون لازم است چند پرسش مهم درباره نظریه معرفت کانت مطرح و پاسخهایی بدیهی، منطقی و عقلانی به آنها داده شود: آیا «نظریه معرفت کانت» محصول «دستگاه فکری کانت» به عنوان یک بشر است؟ بله. آیا کانت با به کار انداختن دستگاه فکری خود، علمی اندیشیده است؟ البته که به گمان خودش علمی اندیشیده. اگر نظریه معرفت کانت درست و علمی باشد و خودش هم برای تبیین نظریه‌اش، همانطور که در نظریه‌اش توضیح می‌دهد اندیشیده باشد، آیا نظریه‌اش علمی است؟ بله حتماً. اگر نظریه معرفت کانت بخواهد طبق مفاد همین نظریه، علمی باشد، چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد؟ باید همانطور که خودش توضیح می‌دهد، حاوی گزاره‌هایی باشد حاصل از اطلاق مقولات فاهمه بر داده‌های شهود حسی. به عبارت دیگر باید دارای گزاره‌های «تألیفی پیشینی» باشد. آیا نظریه معرفت کانت حاوی گزاره‌های «تألیفی پیشینی» است؟ باید تحقیق کرد و دید.

ماکس آپل یکی از شارحان کانت این نکته بسیار مهم را اینگونه بیان می‌کند:

معرفت ماتقدم [بخش محوری و اصلی نظریه کانت] نه از طریق تجارب متأخر، بلکه باید خود به نحو ماتقدم شناخته و اثبات شود. ... معرفت شناسی و نقد عقل محض [نظریه معرفت کانت] به روانشناسی متکی نیست. [منظور آپل این است خود نظریه معرفت کانت دارای بخش تجربی نیز هست. همان چیزی که در فقره بعدی بر آن تأکید می‌کند] ... همه معرفت ما حتی شناخت ما از معرفت ماتقدم خودمان با تجربه آغاز می‌شود. ... علم به معرفت ماتقدم، خود یک معرفت ماتقدم است. این گونه نیست که معرفت ماتقدم از جریان احوال و افعال درونی ذهن بدون هیچگونه تأملی با صرف

مشاهده ذهن به وسیله ادراک باطنی [شهود عقلی] به سادگی -مانند گرفتن ماهی از آب- به دست آید. بلکه برای دستیابی به آن باید قلاب ماهیگیری -یعنی روشی خاص- داشته باشیم. معرفت ماتقدم باید خودش خودش را اثبات کند، معرفت ماتقدم باید خود، به نحو ماتقدم بوجود آید (آپل، ۱۳۷۵، ۴۷)

معنی کلی سخنان ماکس آپل این است: نظریه معرفت کانت باید از طریق اطلاق مقولات بر داده‌های شهود حسی حاصل شده و خود معرفتی تألیفی پیشینی باشد.

بر این اساس، یکی از بدترین تناقضاتی که ممکن است گریبانگیر یک «نظریه معرفت» شود این است که این نظریه معرفت برای حصول علم روش خاص و منحصر به فردی را پیشنهاد کند، ولی خودش از این روش خاص و منحصر به فرد حاصل نشده باشد. غرض این مقاله بررسی همین مورد در نظریه معرفت کانت است. برای پاسخ‌گویی به پرسشهایی که مطرح شد، ابتدا لازم است نظریه معرفت کانت تبیین شود.

۱. نظریه معرفت کانت

۱-۱. عقل از دیدگاه کانت

در آغاز بحث و به منظور تبیین نظریه معرفت کانت، لازم است بسیار مختصر در باب عقل از دیدگاه کانت سخن بگوییم. کانت، همانند بسیاری از فلاسفه دیگر، عقل را به نظری و عملی تقسیم می‌کند و این دو را دو روی یک سکه می‌داند. از دیدگاه او عقل نظری همان عقل به معنای کلی است که مجهز به قوه ادراک و شناخت شده و عقل عملی همان عقل به معنای کلی کلمه است که مجهز به «اراده» شده یا بهتر بگوییم به اراده جهت بخشیده است (مجتهدی، ۱۳۷۸، ۱۰۵). بیان این نکته تنها به خاطر این است که روشن شود مباحث این نوشتار مربوط به عقل نظری است و نه عقل عملی. در نظریه معرفت کانت عقل نظری شامل دو بخش اصلی به نام «فاهمه» و «عقل» است. از دیدگاه کانت، فاهمه به کمک حساسیت بخش اصلی سیستم ادراکی انسان را تشکیل می‌دهد و نقشی قوام‌بخش برای معرفت دارد. نقش عقل نیز تنها نظام بخشی به معرفت است. چیزی که پس از این در حد لازم توضیح داده خواهد شد.

۱-۲. انواع قضا و انحصار علم در قضایای تألیفی پیشینی از دیدگاه کانت

کانت برای شروع کار خود در ارائه یک نظریه در باب معرفت، به خصوص برای کشف مقولات محض فاهمه از بررسی احکام آغاز کرد (کورنر، ۱۳۸۰، ۱۷۴). از آنجا که نتیجه نهایی تمام فعل و انفعالاتی که در فاهمه و حساسیت انسان رخ می‌دهد، صدور حکم است و قصد کانت کشف ساختار و عملکرد سیستم ادراکی انسان بود، او می‌بایست به سراغ احکام صادره توسط فاهمه و حواس می‌رفت تا بتواند از بررسی و تحلیل مفاد این احکام، حدود و صعور، ساختار و عملکرد سیستم ادراکی انسان را کشف نماید. کانت دقیقاً همین کار را انجام داد. بدین ترتیب بود که او توجه خود را به این مسأله معطوف کرد که تمامی علوم، در قالب احکام بیان می‌شوند، و نتیجه گرفت که با بررسی احکام در علوم متقن، می‌توان منشأ صدور این احکام را در عقل نظری یا به عبارت دقیق‌تر در فاهمه کشف کرد.

او برای انجام این کار کلیه احکام را بطور منظم و در کلی‌ترین صورت دسته‌بندی کرد. نتیجه این کار، کشف مهمّ او یعنی احکام «تألیفی پیشینی» بود. وی کلیه احکام را که پیش از او به تحلیلی^۱ و تألیفی^۲ تقسیم شده بودند به «پیشینی» و «پسینی» تقسیم کرد.^۳ حاصل این تقسیم چهار نوع حکم و به تبع آن چهار نوع قضیه بود:

(۱) تحلیلی پیشینی	(۲) تحلیلی پسینی
(۳) تألیفی پیشینی	(۴) تألیفی پسینی

دو نوع حکم از این چهار نوع حکم قبل از کانت شناخته شده بود؛ «تحلیلی پیشینی» و «تألیفی پسینی» (کاپلستون، ۱۳۷۵، ۲۳۸-۲۳۶). از بین دو حکم باقیمانده، حکم «تحلیلی پسینی» ممکن نیست وجود داشته باشد، چرا که مستلزم تناقض است. حکم تحلیلی از نظر کانت یعنی حکمی که در آن، محمول قضیه مندرج در موضوع آن است و طبیعی است که چنین حکمی نمی‌تواند بصورت «پسینی» حاصل شود. کانت پس از آنکه تصریح کرد قضایای «تحلیلی پسینی» ممکن نیستند، با تحقیقات خود نشان داد که احکام «تحلیلی پیشینی» و «تألیفی پسینی» نیز علم نیستند و علم منحصر است در حکم «تألیفی پیشینی».

علم معرفتی است که واجد قضایای تألیفی مقدم بر تجربه باشد و هر معرفتی که چنین نباشد علم نیست؛ زیرا قضایای تحلیلی از آن جهت که توضیح و تحلیل معانی و مفاهیم مندرج در خود مفهوم است مفید اطلاع تازه‌ای نیست. این قضایا صرفاً مبتنی بر اصل امتناع تناقض است و رعایت این اصل به معنای دانش افزایی نیست. اما قضیه تألیفی مؤخر از تجربه نیز نمی‌تواند مقوم معرفت علمی باشد زیرا اگرچه این گونه قضایا به علت تألیفی بودن اطلاع تازه‌ای به دست می‌دهد، به لحاظ آنکه [صرفاً] مأخوذ و مستفاد از تجربه حسی است [و پیشینی نیست] نمی‌تواند کلی و ضروری باشد و آنچه که کلی و ضروری نباشد داخل در معرفت علمی نیست (کانت، ۱۳۷۰، ۱۱).

۳-۱. روند تشکیل علم از دیدگاه کانت

برای اینکه به شمای کلی از صدور احکام توسط فاهمه از دیدگاه کانت دست پیدا کنیم، تمام اتفاقاتی را که به هنگام صدور احکام تألیفی پیشینی در فاهمه رخ می‌دهد، از ابتدا تا انتها، به صورت خیلی خلاصه و بدون شرح جزئیات، مرور می‌کنیم تا مشخص شود، «روند تشکیل علم» یا همان «روند تشکیل قضایای تألیفی پیشینی» از نظر کانت چگونه است؟ نکته مهمی که پیش از ورود به این بحث باید مطرح شود این است: کانت دو قوه یا استعداد را در ذهن برای تشکیل معرفت شناسایی می‌کند که هر کدام بخشی از محتوای معرفت یعنی محتوای قضایای تألیفی پیشینی را به دست می‌دهند.

^۱ Analytic

^۲ Synthetic

^۳ تا قبل از کانت فلاسفه و دانشمندان قضایای تحلیلی را پیشینی و قضایای تألیفی را پسینی می‌دانستند.

۱) حساسیت: که عملکرد آن اطلاق صورتهای پیشین شهود حسی (زمان و مکان) بر تأثرات حسی است و محصول آن «داده‌های شهود حسی».

۲) فاهمه: که عملکرد آن اطلاق مقولات فاهمه بر داده‌های شهود حسی است و محصول آن فکر، اندیشه و علم در قالب قضایای تألیفی پیشینی.

اما روند تشکیل معرفت از نظر کانت:

۱- در نظریه معرفت کانت حواس انسان «اثر» هایی را دریافت می‌کند که از یک طرف منشأ آنها معین و مشخص نیست و از طرف دیگر چون هنوز وارد چرخه معرفتی نشده‌اند و از فاهمه تأثیر نپذیرفته‌اند، خام‌اند و ادراک محسوب نمی‌شوند.^۱

۲- این اثرات حسی، فی‌نفسه قادر به ایجاد هیچ شهودی نیستند و برای مشهود شدن توسط حس، باید تحت قالب زمان و مکان (صورتهای پیشین شهود حسی) درآیند. شهودهای بیرونی هم تحت قالب مکان در می‌آیند و هم تحت قالب زمان، اما شهودات درونی فقط قالب زمان را به خود می‌گیرند. بنابراین مکان منحصراً در تشکیل شهودهای بیرونی دخیل است ولی زمان هم در تشکیل شهودهای بیرونی و هم شهودهای درونی.

۳- تا اینجا فقط شهودی بسیط صورت گرفته است. این شهود، شهودی حسی است که محصول آن با عبارت «آنچه به شهود در آمده است» یا «آنچه از طریق شهود حسی به ما داده شده است» مشخص می‌شود. استفاده از عباراتی که از لحاظ دستوری مجهول‌اند برای تأکید بر این نکته است که منشأ این شهود حسی و به عبارت دقیق‌تر منشأ «اثراتی» که شهود حسی محصول آنهاست، معلوم نیست.

۴- «شهود بسیط» با «درک» این شهود بسیط یکی نیست. ما برای درک، فهم یا صدور حکم درباره آنچه به شهود آمده، نیازمند استفاده از «مفاهیم محض فاهمه» هستیم.

۵- صدور حکم عبارت است از: «اطلاق مقولات فاهمه بر آنچه که از طریق شهود حسی به ما داده می‌شود». منظور از اطلاق (به کارگیری) مقولات فاهمه به طور خیلی خلاصه عبارت است از: «استفاده از مقولات برای وحدت بخشی به کثرت داده‌های شهود حسی»؛ چرا که داده‌های شهود حسی بسیار متکثرند؛ ولی ادراک ما دارای خاصیت وحدت است.

۶- از نظر کانت احکام را می‌توان تحت چهار وجهه نظر قرار داد.

الف) کمیت^۲ ب) کیفیت^۳ ج) نسبت^۴ د) جهت^۵.

^۱ در نظریات معرفتی واقع‌گرا منشأ این اثرات عالم خارج است. در نظام معرفتی واقع‌گرا این اثرات به عنوان علل صادره از عالم خارج که دستگاه ادراک حسی را تحت تأثیر قرار می‌دهد در نظر گرفته می‌شوند و در نتیجه منشأ آنها مشخص است. بنابراین اگر می‌گوییم منشأ این اثرات در نظریه‌ی معرفت کانت معین نیست بدین خاطر است که او عقل نظری را قادر به درک عالم خارج (عالم فی‌نفسه) نمی‌داند و حیطة‌ی کاربری مقولات فاهمه از جمله علیت راه عالم پدیدارها می‌داند نه عالم فی‌نفسه و با این کار خود رابطه‌ی علی بین عالم فی‌نفسه و عالم پدیدارها را قطع می‌کند.

^۲ Quantity

^۳ Quality

^۴ Relation

^۵ Modality

احکام از حیث کمیت، یا کلی‌اند یا جزئی یا شخصی.
 احکام از لحاظ کیفیت، یا ایجابی‌اند یا سلبی یا عدولی.
 احکام از حیث نسبت، یا حملی‌اند یا شرطی یا انفصالی.
 احکام از حیث جهت، یا ظنی‌اند یا وقوعی یا قطعی.
 متناظر با این ۱۲ نوع حکم، ۱۲ مفهوم محض فاهمه (مقوله)، وجود دارد.
 مقولات مربوط به وجهه نظر کمیت عبارتند از: وحدت، کثرت، تمامیت.
 مقولات مربوط به وجهه نظر کیفیت عبارتند از: واقعیت، سلب، حصر.
 مقولات مربوط به وجهه نظر نسبت عبارتند از: جوهر، علیت، تبادل.
 مقولات مربوط به وجهه نظر جهت عبارتند از: امکان - امتناع، وجود - عدم، ضرورت - امکان خاص.
 بدین ترتیب هر حکمی که با فعالیت فاهمه صادر می‌شود، ناگزیر تحت هر چهار وجهه نظر قرار می‌گیرد؛ اما در هر وجهه نظر فقط تحت یکی از مقولات آن می‌باشد. بر همین اساس برای صدور هر حکم لاجرم ۴ مفهوم محض فاهمه (مقوله) به کار گرفته می‌شود.

۷- درباره اطلاق مقولات به «آنچه در شهود حسی به ما داده می‌شود» دو نکته اساسی وجود دارد.
 یکی اینکه: این مقولات محض‌اند. یعنی عاری از محتوای تجربی می‌باشند و بنابراین ممکن نیست با هیچ امر تجربی شباهت داشته باشند. میان یک مقوله و آنچه آن مقوله بدان اطلاق می‌شود، شکافی عمیق وجود دارد. کانت این شکاف را به واسطه امر ثالثی که هم به «مفهوم محض» و هم به «آنچه در شهود حسی به ما داده می‌شود» شبیه باشد پر می‌کند. این امر ثالث «شاکله استعلایی» است. معنی این سخن این است که هر کدام از مقولات با تقیید به تعینات^۱ استعلایی زمان، مبدل به شاکله^۲ می‌شوند و به این اعتبار می‌توان آنها را به آنچه از طریق شهود حسی به فاهمه داده شده است اطلاق کرد.
 دوم اینکه: کانت این چهار وجهه نظر را مبتنی بر چهار اصل می‌نماید که «اصول فاهمه محض» نام دارند. این اصول، اصولی هستند که ذهن ما در شناسایی علمی خود آنها را مراعات می‌کند (مجتهدی، ۱۳۷۸، ۶۰).

۸- آنچه از بند ۱ تا بند ۷ بیان شد، به منزله عناصر و ارکان قوام بخش معرفت در نظریه معرفت کانت تلقی می‌شود، اما کانت به جز قوای حساسیت و فاهمه به وجود قوه دیگری به نام عقل نیز معترف است، لکن این قوه که دارای تصورات یا مفاهیم محض عقلی است هیچ نقش قوام بخشی در معرفت ایفا نمی‌کند، بلکه نقش تصورات آن صرفاً نقشی «نظام بخش^۳» است. به عبارت دیگر کار عقل این است که به واسطه تصورات یا مفاهیم محض خود، کل معرفت را به صورت واحد یکپارچه‌ای درآورده، حداکثر وحدت ممکن را به آنها بدهد.

¹ Determination

² Schema

³ Regulative

ما به این توضیح مختصر (هارتناک، ۱۳۷۸، ۱۷۹-۳۹) بسنده می‌کنیم و معتقدیم که این «روند» در نظریه معرفت کانت می‌تواند در فرمول زیر خلاصه شود:

«معرفت علمی = قضایای تألیفی پیشینی = آنچه از طریق شهود حسی به ما داده شده + اطلاق مفاهیم محض فاهمه بر آنها»
 به عبارت دیگر: «معرفت علمی = قضایای تألیفی پیشینی = اطلاق مفاهیم محض فاهمه (مقولات) بر داده‌های شهود حسی»
 در اینجا بیان این نکته لازم است که: هرچند در نظریه معرفت کانت شاکله‌سازی، اصول فاهمه محض، و اموری که از آنها سخنی نگفتیم نظیر وحدت آگاهی، ادراک نفسانی استعلایی و ...، در تشکیل معرفت نقش دارند، اما باید توجه داشت که نقش آنها تبیین و توجیه چگونگی حصول قضایای تألیفی پیشینی است. در واقع هسته مرکزی نظریه معرفت کانت همین فرمول بالا است.

۲. انکار مابعدالطبیعه از سوی کانت با همین معیار

کانت دقیقاً با همین معیار مابعدالطبیعه را علم کاذب دانست و ادعا کرد که چون مابعدالطبیعه فاقد قضایای تألیفی پیشینی است، پس علم نیست و تاکنون ما را فریب داده است (کانت، ۱۳۷۰، ۱۸۰-۱۷۳).

بر جا ماندن مابعدالطبیعه یا فرو ریختن آن، و بالتجیه موجودیت آن، در گرو حل این مسأله است که: چگونه قضایای تألیفی پیشینی ممکن است؟ (کانت، ۱۳۷۰، ۱۱۲).

بنابراین، همه متعاطیان مابعدالطبیعه، مادام که پاسخ رضایت بخشی بدین پرسش که شناسایی‌های تألیفی پیشینی چگونه ممکن است نداده‌اند، رسماً و قانوناً از سیمت خود معلق‌اند (کانت، ۱۳۷۰، ۱۱۴).

کانت در کتاب *نقد عقل محض* این شناسایی‌های تألیفی پیشینی را کاملاً تشریح کرد و در کتاب *تمهیدات* (کانت، ۱۳۷۰، ۱۸۰-۱۷۳). توضیح داد که چرا مابعدالطبیعه فاقد چنین قضایایی است. به نظر می‌رسد کانت مهمترین دلیل، یا حداقل یکی از مهمترین دلایلی را که چرا مابعدالطبیعه فاقد قضایای تألیفی پیشینی است، در این فقره تبیین می‌کند.

در مابعدالطبیعه، نه تنها مفاهیم طبیعت، که همواره در تجربه مورد استفاده قرار می‌گیرد، بلکه مفاهیم محض عقل نیز، که هرگز از هیچ تجربه ممکن مستفاد نیست، مورد نظر است (کانت، ۱۳۷۰، ۱۷۳).

منظور کانت این است که چون مابعدالطبیعه دارای مفاهیمی (مفاهیم محض عقلی) است که «هرگز از هیچ تجربه ممکن مستفاد نیست»، دارای قضایای تألیفی پیشینی نبوده و اعتبار علمی ندارد. دو نقل قول دیگر از کانت بر این ادعای ما صحه می‌گذارد. یکی همان تعبیر مشهور او که می‌گوید:

هیچ شکی نیست که تمام دانش ما با تجربه آغاز می‌شود (کانت، ۱۹۶۴، ۶۷).

و دیگری آنجا که در *تمهیدات* ذیل عنوان: «مابعدالطبیعه، به طور کلی، چگونه ممکن است؟» به انکار «اثبات وجود نفس از طریق فاهمه» می‌پردازد تا به دنبال آن اثبات کند که مابعدالطبیعه علم نیست.

برخلاف مقولات، تصورات عقل، در استفاده از فاهمه در تجربه، ما را به هیچ روی به کار نمی‌آید بلکه از این حیث هیچ نیازی بدانها نیست و در واقع این تصورات، خود مانع و مزاحمی در برابر قواعد شناخت عقلانی طبیعت است، هر چند وجود آنها به اعتبار غرض دیگری که هنوز آن را معین نکرده‌ایم [نظام‌بخشی به تصورات] ضرورت دارد. چه نفس جوهری بسیط باشد و چه نباشد، برای ما در تبیین پدیدارهای نفسانی علی‌السویه است، زیرا **با هیچ تجربه ممکن** نمی‌توانیم مفهوم یک وجود بسیط را به نحو **محسوس** و انضمامی قابل تعقل سازیم و لذا این مفهوم، از لحاظ معرفتی که ما می‌خواهیم به علت پدیدارها داشته باشیم، به کلی پوچ و توخالی است و نمی‌توان آن را به مثابه اصلی در تبیین آنچه از تجربه بیرونی و درونی حاصل می‌شود، مورد استفاده قرار داد (کانت، ۱۳۷۰، ۱۷۸).

در این فقره کانت معتقد است: در باب «نفس»، تنها قضایای تألیفی پیشینی اعتبار دارند؛ بنابراین قضایایی که مابعدالطبیعه تاکنون درباره نفس صادر کرده، پوچ و تو خالی است. اما چرا مابعدالطبیعه نمی‌تواند درباره نفس، خدا و جهان، قضایای تألیفی پیشینی صادر کند؟ زیرا تمام قضایایی که مابعدالطبیعه درباره این سه موضوع صادر می‌کند، فاقد «عنصر تجربی» است. پیشتر توضیح دادیم که کانت قضایای تألیفی پیشینی را دارای دو عنصر «پیشینی» و «تجربی» می‌داند و معتقد است قضایایی که فاقد یکی از این دو باشند، فاقد اعتبار علمی و پوچ و تو خالی‌اند. بنابراین منظور کانت این است: چون مابعدالطبیعه دارای قضایایی است که فاقد عنصر تجربی‌اند، دارای اعتبار علمی لازم نبوده، پوچ و تو خالی است. این «فقدان عنصر تجربی» در قضایای یک علم یا به قول کانت علم‌نما، مسأله کلیدی و مهمی است که از این پس به آن بسیار خواهیم پرداخت. حال نوبت آن است که ما هم دقیقاً مانند خودکانت که معیار قضایای تألیفی پیشینی را درباره مابعدالطبیعه به کار برد و بر این اساس آنها را غیرعلمی اعلام کرد، معیار او را درباره نظریه معرفت خودش به کار ببریم و بپرسیم: آیا نظریه معرفت کانت واجد «اعتبارنامه کانت» یعنی دارای «قضایای تألیفی پیشینی» و به تعبیر دیگر دارای «عنصر یا عناصر تجربی لازم» هست یا نه؟ اگر هست، علم است وگرنه علم‌نمایی بیش نیست و به قول خودش پوچ و تو خالی است.

۳. روش این نوشتار برای بررسی نظریه معرفت کانت

به منظور تبیین دقیق روش تحقیق این نوشتار درباره نظریه معرفت کانت، لازم است ملاک ما در تشخیص علمی بودن یا نبودن نظریه معرفت کانت کاملاً روشن، دقیق و جزئی باشد. لذا توضیحات زیر، در ادامه توضیحات بالا ضروری است. مهم‌ترین کتابی که نظریه معرفت کانت در آن به تفصیل شرح داده شده، کتاب *نقد عقل محض* است. این کتاب به دو بخش اصلی «آموزه استعلایی عناصر» و «آموزه استعلایی روش» تقسیم شده است. بخش دوم با داشتن عناوینی مانند «انضباط عقل محض»، «تاریخ عقل محض» و ... جزء هسته مرکزی نظریه معرفت کانت نیست، لذا از بحث ما خارج است. در بخش اول این کتاب دو مسأله اصلی نظریه معرفت یعنی «حسیات استعلایی» و «منطق استعلایی» بررسی می‌شود؛ مباحث منطق استعلایی نیز

خود به دو قسمت «تحلیل استعلایی» و «جدل استعلایی» تقسیم شده است. بر این اساس این کتاب ذیل سه عنوان اصلی: «حسیات استعلایی»، «تحلیل استعلایی» و «جدل استعلایی»، به تبیین هسته مرکزی نظریه معرفت کانت می‌پردازد؛ دقیقاً همان مباحثی که یوستوس هارتناک در کتاب خود با عنوان «نظریه معرفت در فلسفه کانت» آنها را مورد بحث و بررسی قرار داده است. اما باز از آنجا که مفاد قوام بخش این نظریه در دو فصل «حسیات استعلایی» و «تحلیل استعلایی» آمده و جدل استعلایی در نظریه معرفت کانت بیشتر نقشی نظام بخش دارد، ما هم در بررسی‌های خود به نقد مفاد دو بخش مهم و محوری «حسیات استعلایی» و «تحلیل استعلایی» بسنده می‌کنیم.

یکی از مهمترین پایه‌های نظریه معرفت کانت که در بخش حسیات استعلایی مطرح شده این نکته است که زمان و مکان، دو صورت پیشین شهود حسی‌اند. اثرات وارده بر حواس انسان در قالب این دو صورت پیشینی به صورت داده‌های شهود حسی در می‌آیند. البته این «داده‌های شهود حسی»، خود ماده خامی هستند که در دسترس فاهمه قرار می‌گیرند تا در آنجا نیز در قالب مفاهیم محض فاهمه درآیند و تبدیل به علم شوند. حضور این بخش از قضایای تألیفی پیشینی، تضمین کننده این اصل مهم‌اند که این قضایا از تجربه حاصل شده‌اند. به عبارت دیگر داده‌های شهود حسی، تضمین کننده بخش تجربی این قضایاست و این سخن کلی و مطلق کانت را حمایت می‌کند که:

هیچ شکی نیست که تمام دانش ما با تجربه آغاز می‌شود (کانت، ۱۹۶۴، ۴۱).

بنابراین از نظر کانت، هیچ علم معتبری وجود ندارد مگر اینکه از تجربه حاصل شده باشد و این دقیقاً بدین معنی است که: هر علمی اگر بخواهد معتبر باشد، ضرورتاً باید واجد این بخش مادی^۱ یعنی «داده‌های شهود حسی» باشد. نتیجه اینکه: هر علم فاقد «داده‌های شهود حسی»، نه یک علم حقیقی که یک علم کاذب است. کانت بر این مطلب، که در نظر او یک حقیقت مطلق است، در این جمله معروف خود صحه می‌گذارد:

فکر بدون محتوا تهی و شهود بدون مفاهیم کور است (کانت، ۱۹۶۴، ۹۳).

او در ادامه می‌نویسد:

این دو قدرت یا استعداد [فاهمه و حواس] نمی‌توانند عملکردشان را با هم عوض کنند. فاهمه نمی‌تواند هیچ چیزی را شهود کند، حواس نمی‌توانند هیچ چیزی را مورد تفکر قرار دهند (کانت، ۱۹۶۴، ۹۳).

بر این اساس، اولاً مفاد نظریه معرفت کانت، به عنوان یک نظریه علمی، باید در قالب قضایای تألیفی پیشینی ارائه شده باشد. ثانیاً این قضایا باید دارای عنصر «داده‌های شهود حسی» باشند، وگرنه علم نیستند. بنابراین، روش ما در این تحقیق به صورت جزئی و مشخص این است:

^۱ در برابر صوری

با مراجعه به مهمترین موضوعات مطرح شده توسط کانت در «حسیات استعلایی» و «تحلیل استعلایی»، تحقیق خواهیم کرد که آیا کانت توانسته درباره این موضوعات به درستی قضایای تألیفی پیشینی صادر کند یا نه؟ بدین منظور به طور مشخص باید بررسی کنیم که آیا قضایایی که کانت درباره موضوعات کلیدی نظریه معرفت خود مانند: مکان، زمان، وحدت، کثرت، تمامیت و ... صادر کرده، واجد عنصر «داده‌های شهود حسی» هستند یا نه؟ اگر داده‌های شهود حسی را در این قضایا یافتیم، وفق نظر کانت علم‌اند. اما اگر مشخص شد که این قضایا فاقد عنصر کلیدی «داده‌های شهود حسی‌اند»، مشخص خواهد شد که، وفق نظر کانت، نظریه معرفت او علم نیست.

۴. بررسی نظریه معرفت کانت بر اساس ملاک کانت در تشخیص معرفت

گفتیم: کانت مدعی است که در نظریه معرفت خود، ساز و کار انحصاری فعالیت دستگاه فکری انسان را یافته است. ما این ساز و کار را از نظر او تبیین کردیم، «اطلاق مقولات بر داده‌های شهود حسی» که نتیجه آن قضایای تألیفی پیشینی است. قاعدتاً کانت باید نظریه معرفت خود را با همین ساز و کار به دست آورده و تبیین کرده باشد. اکنون می‌خواهیم مطمئن شویم که آیا کانت در ارائه نظریه خود همین مسیر را طی کرده است یا نه؟

۴-۱. حسیات استعلایی

دو عنصر اصلی نظریه معرفت کانت در بخش حسیات استعلایی که اگر آنها را از این نظریه خارج کنیم، نظریه فرومی‌پاشد، نحوه کارکرد دو عنصر زمان و مکان است. تقریباً تمام همت کانت در این بخش این است که اثبات نماید مکان و زمان صورتهای پیشین شهود حسی‌اند. او برای رسیدن به این مطلوب، استدلالهای متعددی ارائه می‌نماید. پرسش اصلی ما در این بخش این است: کانت چگونه دریافته که مکان و زمان صورتهای پیشین شهود حسی‌اند؟ اگر دستگاه فکری کانت، آنگونه که خودش مدعی است علمی عمل کرده باشد، محصول اندیشه او در این باره باید قضایای تألیفی پیشینی باشد. بر این اساس لازم است تا قوه حساسیت کانت، «داده‌های شهود حسی» لازم را تهیه و در اختیار فاهمه او قرار داده باشد، تا قضایای تألیفی پیشینی مورد نظر او درباره زمان و مکان حاصل شود. اگر بخواهیم دریابیم که نظریه معرفت کانت از همین طریق حاصل شده یا نه، کافی است تحقیق کنیم: آیا قضایایی که کانت درباره مکان به عنوان «صورت پیشین شهود حسی» صادر کرده و اساس نظریه معرفت او را تشکیل می‌دهند، حاوی «داده‌های شهود حسی» هستند یا نه؟

۴-۱-۱. مکان

در مبحث مکان اصلی‌ترین ادعای کانت، که اگر آن را از نظریه معرفت او حذف کنیم این نظریه فرومی‌پاشد، این است: «مکان صورت پیشین شهود حسی تمام شهودهای بیرونی ماست» (هارتناک، ۱۳۷۸، ۴۴-۳۹؛ کانت، ۱۹۶۴، ۷۳-۶۸).

کانت برای اثبات صحت این گزاره سه گام پی در پی را طی می‌کند. در گام اول که آن را «بیان متافیزیکی مکان» می‌نامد سعی دارد اثبات کند که مکان: (۱) یک مفهوم تجربی نیست (۲) یک تمثیل ضروری است (۳) یک مفهوم عقلی نیست (۴) صرفاً یک مفهوم

(به معنای متداول کلمه) نیست بلکه شرط پیشین شهود است. کانت در گام بعدی، با عنوان «بیان استعلایی مفهوم مکان» می‌خواهد نشان دهد که مکان به عنوان صورت پیشینی شهود حسی، شرط لازم و کافی برای صدور احکام تألیفی پیشینی در هندسه است و در گام سوم و آخر نتایج مباحث پیشین خود را مطرح می‌کند (هارتاک، ۱۳۷۸، ۴۴-۳۹؛ کانت، ۱۹۶۴، ۷۳-۶۸).

حال به بررسی برخی از این قضایا به عنوان نمونه می‌پردازیم و معتقدیم همین حکم درباره باقی قضایای اصلی ارائه شده توسط کانت درباره «مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی» نیز ساری و جاری است. کانت چگونه دریافته است؟

قضیه تألیفی پیشینی ۱: مکان (به عنوان صورت پیشین شهود حسی) یک مفهوم تجربی نیست.

قضیه تألیفی پیشینی ۲: مکان (به عنوان صورت پیشین شهود حسی) یک مفهوم تعقلی نیست.

قضیه تألیفی پیشینی ۳: مکان صرفاً یک مفهوم نیست، بلکه صورت پیشینی شهود حسی تمام شهودهای بیرونی ماست.

مسلماً «مکان» به عنوان صورت پیشینی شهود حسی، یک شیء فی‌نفسه و یا یک پدیدار نیست، بلکه مفهومی از مفاهیم ذهن ما، یعنی «صورت پیشین شهود حسی» است (کانت، ۱۹۶۴، ۶۷). کانت با چه روشی توانسته این احکام را درباره مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی که یکی از ویژگیهای ذهنی ما است، صادر نماید؟ آیا سه قضیه بالا و مشابهات دیگر آن، علمی‌اند؟ یعنی، آیا از اطلاق مقولات فاهمه بر داده‌های شهود حسی به دست آمده‌اند؟ اگر آری، از اطلاق مقولات فاهمه بر کدام داده‌های شهود حسی؟ جواب این است: از حیث پدیدارشناسی، داده شهود حسی برای صدور چنین گزاره‌هایی وجود ندارد. زیرا موضوع مورد بحث، مکان معینی مثل یک کوه به عنوان یک موضوع غیر ذهنی (پدیدار) نیست که گزاره مربوط به آن از اطلاق مقولات فاهمه بر داده‌های شهود حسی مربوط به آن مکان خاص غیر ذهنی حاصل شده باشد؛ بلکه موضوع مورد بحثی که کانت برای آن گزاره‌های متعددی صادر کرده، «مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی» است که متعلق به ذهن است، نه متعلق به خارج از ذهن که اثراتی نامتعیین از آن به ذهن وارد شود. بنابراین «اگر»، با تأکید «اگر» بتوانیم بگوییم که در صدور این گزاره‌ها، داده شهود حسی‌ای وجود دارد، این داده شهود حسی، داده شهود حس «درونی» از مکان است؛ چون طبق تصریح کانت، مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی، قطعاً یک مفهوم تجربی نیست که از تجربه خارجی حاصل شده باشد، بلکه صورتی از صورتهای ذهنی است (کانت، ۱۹۶۴، ۶۸). این بدان معناست که اگر بخواهیم برای قضایایی که کانت درباره مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی صادر کرده، داده شهود حسی در نظر بگیریم، تا این قضایا علمی باشند، این داده شهود حسی قطعاً درونی خواهد بود، نه بیرونی. پس:

(۱) یا کانت برای صدور گزاره‌هایی که موضوع آنها مکان به عنوان «صورت پیشین شهود حسی» است، «داده‌هایی از شهود

حسی» در اختیار نداشته، که در اصل همین طور هم هست؛ در این صورت این گزاره‌ها تألیفی پیشینی و علم نخواهند بود.

(۲) یا مجبوریم برای دست و پا کردن «داده‌های شهود حسی» برای صدور این گزاره‌ها، این داده شهود حسی را درونی فرض

کنیم، که در این صورت مشکلات زیر پیش می‌آید:

می‌دانیم که در نظریه معرفت کانت، روند تشکیل داده‌های شهود حسی درونی درباره هر موضوع درونی، مثل غم، شادی، ادراک

و یا هر حس درونی دیگر به این شکل است: در قالب زمان قرار گرفتن اثرات نامتعیین حس درونی از این موضوعات خاص.

بنابراین روند تشکیل داده شهود حسی مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی، به طور خاص عبارت است از: در قالب زمان قرار گرفتن اثرات نامتعیین حس درونی از مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی. محصول این فرآیند می‌شود: «داده شهود حسی از مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی».

در ادامه نیز برای تشکیل هر کدام از قضایای تألیفی پیشینی ذکر شده درباره مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی، لازم است تا این بار مقولات فاهمه به میدان بیابند و با اطلاق خود بر این داده شهود حسی درونی، قضایای تألیفی پیشینی مورد نظر کانت از مکان را شکل دهند.

معنی این سخنان این است: مفهوم مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی در نظریه معرفت کانت زمانمند است. «مکان» در نظریه معرفت کانت به عنوان صورت پیشین شهود حسی، نمی‌تواند زمانمند باشد. زیرا:

(۱) زمان و مکان در نظریه معرفت کانت، به عنوان صورتهای پیشین شهود حسی، دو مفهوم همتراز در کنار یکدیگرند و در این نظریه، هیچکدام ذیل دیگری قرار نمی‌گیرند؛ زیرا قرار گرفتن یکی ذیل دیگری بدین معناست که یک صورت پیشین شهود حسی (زمان) برای صورت پیشین شهود حسی دیگر (مکان) در حکم صورت پیشین شهود حسی باشد و این یعنی تناقض.

(۲) در قالب زمان قرار گرفتن مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی به این معناست که مفهوم مکان دیگر پیشین نیست؛ زیرا هر «داده شهود حسی» از دو عنصر ضروری «اثرات نامتعیین حواس درونی و یا بیرونی» و «صورت پیشین شهود حسی» تشکیل شده است، که اولی (= اثرات نامتعیین حواس چه درونی و چه بیرونی) تجربی بودن این داده شهود حسی را تضمین می‌کند و دومی (= صورت پیشین شهود حسی) پیشینی بودن آن را. اگر مفهوم مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی، در قالب صورت پیشین زمان قرار بگیرد، از آنجا که در چنین حالتی مفهوم زمان قطعاً صورت پیشین شهود حسی است، مفهوم مکان از دو حال خارج نیست: الف) در حکم یک اثر نامتعیین حس درونی و در نتیجه تجربی است که دیگر پیشین نخواهد بود. یعنی مکان دیگر صورت پیشین شهود حسی نیست.

ب) در حکم یک صورت پیشین شهود حسی است. در این صورت ما یک «داده شهود حسی» خواهیم داشت که فاقد عنصر ضروری «اثر نامتعیین حس درونی» است که تجربی بودن آن را تضمین می‌کند. در این صورت از اطلاق مقولات فاهمه بر این داده شهود حسی، قضیه پیشینی خواهیم داشت، اما از آنجا که این قضیه فاقد عنصر تجربی است، به تصریح کانت همانند قضایای مابعدالطبیعه پوچ و تو خالی است.

بنابراین، این گزاره اساسی نظریه معرفت کانت که: «مکان، صورت پیشین شهود حسی تمام شهودهای بیرونی ما است.» (کانت، ۱۹۶۴، ۷۳-۶۸). که بدون آن این نظریه فرو می‌پاشد و نیز تمامی گزاره‌هایی که این گزاره را تبیین و اثبات می‌کنند و موضوع آنها مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی است، بر اساس معیارهای نظریه معرفت کانت علمی نیستند و به قول کانت پوچ و تو خالی‌اند.

۲-۱-۴. زمان

در مبحث زمان نیز اصلی‌ترین ادعای کانت، که با حذف آن، نظریه معرفت او فرو می‌پاشد، این است: «زمان، صورت پیشین شهود حسی تمام شهودهای بیرونی و درونی ما است.» (هارتنامک، ۱۳۷۸، ۴۸-۴۴؛ کانت، ۱۹۶۴، ۷۵-۷۴).

کانت در این مباحث استدلال می‌کند که مفهوم زمان: (۱) یک مفهوم تجربی نیست. (۲) یک تصور ضروری به عنوان منشأ تمام شهودهای حسی است. (۳) یک مفهوم تعقلی نیست. (۴) صرفاً یک مفهوم (به معنای متداول کلمه) نیست بلکه شرط پیشین شهود است (هارتنامک، ۱۳۷۸، ۴۸-۴۴؛ کانت، ۱۹۶۴، ۷۵-۷۴).

حال به بررسی برخی از این قضایا می‌پردازیم و معتقدیم همین حکم درباره باقی قضایای اصلی ارائه شده توسط کانت درباره زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی نیز ساری و جاری است. کانت چگونه دریافته است؟

قضیه تألیفی پیشینی ۱: زمان (به عنوان صورت پیشین شهود حسی) یک مفهوم تجربی نیست.

قضیه تألیفی پیشینی ۲: زمان (به عنوان صورت پیشین شهود حسی) یک مفهوم تعقلی نیست.

قضیه تألیفی پیشینی ۳: زمان صرفاً یک مفهوم نیست، بلکه صورت پیشینی شهود حسی تمام شهودهای بیرونی و درونی ماست.

مسلماً زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی که کانت چنین احکامی را درباره آن صادر می‌کند، یک شیء فی‌نفسه و یا یک پدیدار نیست، بلکه صورت پیشین شهود حسی و یکی از مفاهیم ذهن ماست (کانت، ۱۹۶۴، ۷۴). کانت با چه روشی توانسته این احکام را درباره این مفهوم به عنوان صورت پیشین شهود حسی و یکی از ویژگیهای ذهنی ما صادر کند؟ آیا این قضایا و مشابهات دیگر آنها از اطلاق مقولات بر داده‌های شهود حسی به دست آمده‌اند؟ اگر آری، از اطلاق مقولات فاهمه بر کدام داده‌های شهود حسی؟ جواب منطقی از نظر کانت این است: از اطلاق مقولات بر داده‌های شهود حسی درونی؛ چون طبق تصریح کانت، زمان قطعاً یک مفهوم تجربی نیست که از تجربه خارجی حاصل شده باشد (کانت، ۱۹۶۴، ۷۴).

بنابراین، اگر قضایای صادره از جانب کانت درباره زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی، بخواهد علمی باشد، باید تألیفی پیشینی باشد. در این صورت اتفاقی که در ذهن کانت رخ داده باید این باشد: کانت برای صدور این قضایا، داده‌های شهود حسی درونی‌ای از زمان داشته که وقتی مقولات فاهمه را بر آنها اطلاق کرده، این قضایای تألیفی پیشینی درباره زمان حاصل شده است. اکنون پرسش این است: آیا کانت واقعاً این مسیر را طی کرده است؟

همانطور که پیشتر بیان شد، در نظریه معرفت کانت، روند تشکیل داده‌های شهود حسی درونی درباره هر موضوع درونی، مثل غم، شادی، ادراک و یا هر حس درونی دیگر به این شکل است:

در قالب زمان قرار گرفتن اثرات نامتعین حس درونی از این موضوعات خاص

بنابراین روند تشکیل داده شهود حسی از زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی به طور خاص عبارت است از در قالب زمان قرار گرفتن اثرات نامتعین حس درونی از زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی. محصول این فرآیند می‌شود: «داده شهود حسی از زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی».

در ادامه برای تشکیل هر کدام از قضایای تألیفی پیشینی درباره زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی لازم است تا این بار مقولات فاهمه به میدان بیایند و با اطلاق بر این داده شهود حسی از زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی، قضایای تألیفی پیشینی مورد نظر کانت از زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی را شکل دهند.

معنی این سخنان این است: مفهوم زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی، خود زمانمند است.

در نظریه معرفت کانت، «زمان» به عنوان صورت پیشین شهود حسی، نمی‌تواند زمانمند باشد. زیرا:

«داده‌های شهود حسی» که از اطلاق صورت‌های پیشین زمان و مکان بر اثرات نامتعیین حسی حاصل می‌شوند و به منزله ماده خام لازم برای اطلاق مقولات فاهمه و تشکیل قضایای تألیفی پیشینی‌اند، ضرورتاً باید دارای هر دو مؤلفه مذکور باشند.

(۱) باید دارای اثرات نامتعیین حواس بیرونی و یا درونی باشند تا بعد تجربی این «داده‌های شهود حسی» و در نهایت بعد تجربی قضایای تألیفی پیشینی یا علم تضمین شود.

(۲) باید دارای صورتهای پیشین زمان و یا مکان باشند تا بعد پیشینی این «داده‌های شهود حسی» تضمین شود.

اگر کانت بخواهد درباره زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی، قضایای تألیفی پیشینی صادر کند، زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی باید این هر دو نقش را ایفا نماید. در این صورت ما با یک مفهوم دوگانه از «زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی» که در اصل در نظریه معرفت کانت پیشین است روبرو خواهیم بود، که از یک طرف باید تجربی باشد و از طرف دیگر پیشین. تجربی باشد تا به عنوان «اثرات نامتعیین حواس» در قالب صورت پیشین شهود حسی از زمان قرار بگیرد تا بتواند بعد تجربی قضایای تألیفی پیشینی درباره زمان را تضمین کند؛ و از طرف دیگر باید پیشین باشد تا به عنوان صورت پیشین شهود حسی بتواند اثرات نامتعیین حواس از زمان را در قالب خود درآورد و بعد پیشینی داده‌های شهود حسی و در نهایت به کمک مفاهیم پیشین فاهمه، بعد پیشین بودن قضایای تألیفی پیشینی را تضمین نماید. مسلم است که جمع بین این دو ممکن نیست و همانطور که بیان کردیم، کانت نیز چنین کاری نکرده است و مفهوم «زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی» را، با تصریح، یکسره پیشین می‌داند و نه تجربی. این تناقض را می‌توان اینگونه نیز بیان کرد: زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی آنگاه که بخواهد نقش صحیح خود را در نظریه معرفت کانت بازی کند، باید «صورت پیشین شهود حسی» در تمام احساسات داخلی و خارجی باشد. در این صورت هر چیزی می‌تواند به عنوان اثر نامتعیین حواس در قالب زمان قرار گیرد به جز خود زمان و البته مکان و البته تمام مفاهیم محض فاهمه؛ چرا که همه این مفاهیم غیرتجربی و پیشین‌اند، و مفاهیم پیشین خود نمی‌توانند به عنوان داده‌ای تجربی (اثرات نامتعیین حواس)، در قالب مفاهیم پیشین دیگر قرار بگیرند؛ بلکه این مفاهیم تجربی هستند که می‌توانند در قالب مفاهیم پیشین قرار بگیرند. اما آنگاه که بخواهیم درباره خود زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی، به زعم کانت سخنی علمی و در قالب قضایای تألیفی پیشینی بگوییم، باید اثرات نامتعیین حسی از این زمان که صورت پیشین شهود حسی است داشته باشیم تا بتواند بعد تجربی قضایای تألیفی پیشینی ما درباره زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی را تضمین کنند که در این صورت زمان دیگر پیشین نخواهد بود. این یعنی ما اصلاً نه از «زمان به عنوان صورت پیشین شهود حسی» و نه از «مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی»، هیچ اثرات نامتعیین حسی در اختیار نداریم که بتوانیم آنها را در قالب زمان و مکان ببریم و توسط این کار از آنها داده‌های شهود حسی‌ای بسازیم که خود بتوانند

تحت مقولات فاهمه واقع شوند و قضایای تألیفی پیشینی از زمان و مکان به عنوان صورت پیشین شهود حسی تشکیل دهند و این یعنی وجود تناقض ذاتی در نظریه معرفت کانت.

۲-۴. تحلیل استعلایی

با توضیحاتی که در باب مکان و زمان ارائه کردیم، کار ما در اینجا راحت‌تر است، زیرا مشکل نظریه معرفت کانت در تحلیل استعلایی نیز همانند مشکل این نظریه در حسیات استعلایی است.

کانت در تحلیل استعلایی مطالب فراوان و بسیار مهمی را بیان کرده که اگر بخواهند علمی باشند باید در قالب قضایای تألیفی پیشینی ارائه شده باشند. یکی از مهمترین این مطالب، ۱۲ ادعای کانت است که هر کدام، اگر بخواهند علمی باشند، باید در قالب یک قضیه تألیفی پیشینی بیان شوند.

قضیه تألیفی پیشینی ۱: «وحدت» یکی از مفاهیم محض فاهمه (مقولات فاهمه) است.

قضیه تألیفی پیشینی ۲: «کثرت» یکی از مفاهیم محض فاهمه (مقولات فاهمه) است.

و ... در مورد تمام مقولات فاهمه.

قطعاً اگر این ۱۲ قضیه و بسیاری از قضایای دیگری که کانت در تبیین نظریه معرفت خود در «تحلیل استعلایی» ارائه کرده، بخواهند تألیفی پیشینی و علم باشند، لازم است تمام قضایای که درباره این مقولات یعنی: وحدت، کثرت و ... صادر می‌شوند، از اطلاق مقولات بر «داده‌های شهود حسی» حاصل شده باشند؛ و اگر بخواهند واجد عنصر ضروری «داده‌های شهود حسی» باشند، باید در قالب زمان و مکان قرار بگیرند. این یعنی وجود حداقل ۱۲ تناقض در بخش تحلیل استعلایی نظریه معرفت کانت.

تبیین تناقض: تمامی مفاهیم محض فاهمه از یک طرف باید پیشین باشند تا بتوانند بر داده‌های شهود حسی که محصول خام حسیات استعلایی اند اطلاق شوند تا بعد پیشینی قضایای تألیفی پیشینی حاصل از آنها را تضمین کنند و از طرف دیگر باید تحت صورتهای پیشین زمان و مکان قرار گیرند تا بتوانند بعد تجربی این قضایای تألیفی پیشینی را تضمین نمایند. در این صورت باید در نقش «اثرات نامتعین حواس» ظاهر شوند تا بتوانند در قالب زمان قرار گرفته، تبدیل به داده شهود حسی شوند و قابلیت آن را پیدا کنند که به عنوان ماده خام، مورد اطلاق مقولات محض فاهمه (یعنی خودشان) قرار گیرند و زمینه تشکیل قضایای تألیفی پیشینی را فراهم نمایند.

اگر کسی بگوید که این مفاهیم صرفاً پیشین هستند و لزومی ندارد در نقش «اثرات نامتعین حواس» ظاهر شوند، پرسش ما این خواهد بود: عنصر تجربی چنین قضایایی کدامند؟ این عنصر تجربی که کانت به خاطر فقدان آن، به زعم خود مابعدالطبیعه را فروپاشانید، در این قضایا کجا هستند و چگونه حاصل می‌شوند؟ اگر قضیه «وحدت یکی از مفاهیم محض فاهمه است» و ۱۱ قضیه مشابه دیگر بخواهند طبق نظریه معرفت کانت علم باشند، باید تألیفی پیشینی باشند، و اگر بخواهند تألیفی پیشینی باشند باید از اطلاق مقولات بر داده‌های شهود حسی حاصل شده باشند، و اگر بخواهند حاوی داده‌های شهود حسی باشند باید دارای اثرات نامتعینی از حواس باشند که در قالب زمان و یا مکان قرار گیرند؛ اکنون پرسش کلیدی این است: داده‌های شهود حسی‌ای که با اطلاق مقولات فاهمه

بر آنها این ۱۲ قضیه تشکیل می‌شود کدام‌اند؟ آیا در این قضایا، دو عنصر ضروری و لاینفک لازم برای تشکیل قضایای تألیفی پیشینی، یعنی «عنصر تجربی» و «عنصر پیشین» توأمأ حضور دارند؟

بار دیگر یکی از این قضایا را در نظر بگیرید: «**وحدت یکی از محض فاهمه است.**» آیا مثلاً مفهومی مانند مفهوم گربه یا یک مفهوم تجربی دیگر، باید به عنوان اثر نامتعین حواس در قضیه فوق در قالب زمان قرار بگیرد تا «داده شهود حسی» لازم برای اطلاق مقولات بر آن را فراهم آورد، تا گزاره فوق وفق نظر کانت بتواند به صورت علمی صادر شود؛ یا اینکه خود همین مفهوم (وحدت) باید در قالب زمان قرار بگیرد تا بتواند عنصر تجربی قضیه فوق را تأمین کند؟ مسلم است که موضوع مورد بحث در قضیه فوق، مفهوم محض «وحدت» است و اگر نظریه معرفت کانت بخواهد درباره مفاد خودش درست عمل کند، لاجرم مفهوم وحدت باید دو نقش بازی کند. یکی در نقش «اثرات نامتعین حواس» تا عنصر تجربی قضیه فوق را تأمین نماید و دیگری در نقش مفهوم محض پیشین تا عنصر پیشین بودن قضیه را تأمین کند و این یعنی وجود تناقض اساسی و ذاتی در نظریه معرفت کانت. ضمن اینکه، همانطور که پیش تر گفتیم طبق نظر کانت، یک مفهوم محض، چه مفاهیم پیشین حساسیت و چه مفاهیم پیشین فاهمه، نمی‌توانند در قالب مفهوم محض دیگری قرار بگیرند. این مفاهیم تجربی هستند که در قالب مفاهیم محض قرار می‌گیرند و داده تجربی قضایای تألیفی پیشینی را فراهم می‌کنند.

۵. کانت چگونه باید می‌اندیشید؟

کانت باید همانند اکثر دانشمندان، متفکران، منطقیون و فلاسفه، اعتبار ادراکات شهودی انسان (شهود عقلی) را که مبتنی بر بدیهیات، اولیات و ... هستند، می‌پذیرفت. در این صورت شارحان و حتی منتقدان کانت می‌توانستند، نحوه ادراک انسان از تمام مفاهیم پیشین در نظریه معرفت کانت را به نحوی توجیه نمایند. اما کانت با صراحت، وجود چنین ادراکاتی را در انسان انکار کرده است.

اما اگر مقصود از «شیء فی نفسه»، متعلق یک شهود غیر حسی باشد، در آن صورت نوع خاصی از شهود را مفروض گرفته‌ایم، یعنی «شهود عقلی» و این، شهودی نیست که ما واجد آن باشیم. ما حتی قادر به درک امکان آن هم نیستیم (کانت، ۱۹۶۴، ۲۶۸).

نتیجه‌گیری

تمام حیثیت نظریه معرفت کانت به این است که بیان می‌دارد: علم در قالب قضایای تألیفی پیشینی‌ای صادر می‌شود که توأمأ دارای دو عنصر «تجربی» و «پیشین» است. اولی عینی و تجربی بودن علوم را تضمین می‌کند و دومی ضروری و کلی بودن آن را؛ اما وقتی می‌خواهیم مفاهیم اصلی خود نظریه معرفت کانت را با ملاکات مطرح شده در این نظریه محک بزنیم با تناقض مواجه می‌شویم. این تناقضات در دو حوزه حسیات استعلایی و تحلیل استعلایی که بدنه اصلی نظریه معرفت کانت را تشکیل می‌دهد، کاملاً مشهود است. اصلی‌ترین تناقضی که در نظریه معرفت کانت وجود دارد این است: وقتی بخواهیم درباره «مفاهیم پیشین» نظریه معرفت کانت، قضایای علمی، یعنی قضایای تألیفی پیشینی صادر کنیم، تمام این مفاهیم پیشین که کارکرد آنها در این نظریه صرفاً تضمین پیشینی

بودن قضایای علمی است، ضرورتاً باید تجربی و پسین نیز باشند تا بتوانند حیثیت مأخوذ از تجربه بودن این قضایا را نیز تضمین نمایند.

بدین ترتیب، وقتی ملاکات «نظریه معرفت کانت» در تشخیص علم را در مورد خود «نظریه معرفت کانت» به عنوان یک نظریه علمی به کار می‌گیریم، به این نتیجه می‌رسیم که «نظریه معرفت کانت» از آن روشی که کانت برای تشکیل «علم» پیش‌بینی و تبیین نموده، یعنی: «علم از اطلاق مقولات فاهمه بر داده‌های شهود حسی حاصل می‌شود»، حاصل نشده؛ بلکه از همان روشی حاصل شده که کانت آن را انکار نموده است، یعنی روش مابعدالطبیعی. کانت درست همانند یکی از مابعدالطبیعیانی که انکارشان کرده، با استفاده از شهود عقلی و با پذیرش مبنایی ولو ناآگاهانه منطق ارسطویی و پذیرش اولیات، بدیهیات و... نظریه معرفت خود را پرورده است.

نتیجه نهایی اینکه: نظریه معرفت کانت بر اساس ملاکات کانت در تعیین علمی بودن یا نبودن یک نظریه، نظریه‌ای خود متناقض است و یک نظریه علمی به شمار نمی‌رود.

References

- Arendt, H. (1958). *The human condition*. University of Chicago Press.
- Arendt, H. (1973). *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Arendt, H. (2005). *The Promise of Politics*, edition & introduction by J. Kohn, Schocken
- Asghari, M. (2012). The primary of ethics upon philosophy, *Journal of Philosophical Investigations (University of Tabriz)*. 6(10), 34-41. (In Persian)
- Bashiriyeh, H. (2017). *Revival of political science*, Ney Publication. (In Persian)
- Cederberg, C. (2010). *Resaying the human: Levinas beyond humanism and antihumanism*. Södertörns högskola,
- Critchley, S. (2014). *Ethics of deconstruction*: Edinburgh University Press.
- Dossa, S. (1989). *The public realm and the public self: The political theory of Hannah Arendt*, Wilfrid Laurier Univ. Press.
- Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish: The Birth of a Prison* (trans. Sheridan, A.) Harmondsworth.
- Levinas, E. (1969). *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*, Duquesne University Press.
- Levinas, E. (1985). *Ethics and Infinity: Conversations with Philippe Nemo*. Trans. By R. A Cohen. Duquesne University Press.
- Levinas, E. (1989). *Ethics and politics*. The Levinas Reader, pp. 289-297.
- Levinas, E. (1996). *Beyond the State in the State*. New Talmudic Readings, pp. 79-107.
- Levinas, E. (1998). *Entre nous: On thinking-of-the-other*, Columbia university press.
- Levinas, E. (1999). *Alterity and Transcendence*, translated by M. B. Smith (Columbia).
- Mesbahian, H. & Norris, T. (2017). *Dieter Misgeld: A philosopher's journey from hermeneutics to emancipatory politics*, Springer.
- Mesbahian, H. (2010). Modernity and its Other: The Logic of Inclusive Exclusion Falsafeh, (*Journal of Philosophy*) University of Tehran. 38(1), 165.190
- Mesbahian, H. (2019). Reinventing the Self: A Philosophical Encounter with the Historiography of Cultural Identity. *Historical Perspective & Historiography*, 29(23), 255-274.

- Mesbahian, H. (2020). Ethical Politics From Theory to Practice: On the Possibility of an Ethical Politics through Levinas' Philosophy and Mossadegh's Experience, *Journal of Theoretical Politics* 28(15), 1-34. (In Persian)
- Mesbahian, H. (2020). Habermas and the Other of Occidental Rationality: The Dichotomous Logic of Exclusive Inclusion. University of Tehran, *The Iranian Journal of Philosophy*, 47(2), 145-165. (In Persian)
- Misgeld, D.; Norris, T. & Mesbahian, H. (2010). A philosopher's journey from hermeneutics to emancipatory politics. *Philosophical Inquiry in Education*, 19(2), 86-97.
- Schmitt, C. (2008). The Concept of the Political, translated by S. Najafi, in *law and violence* (edited by morad farhadpour, omid mehregan, saleh najafi), Frahange Saba (In Persian).
- Strauss, L. (2017). *An Introduction to Political Philosophy*, translated by Y. Jeyrani, Agah Publication. (In Persian)
- Taylor, C. (2005). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Cambridge University Press.
- Thompson, K. & Embree, L. (2000). *Phenomenology of the Political*, (Vol. 38): Springer Science & Business Media.
- Topolski, A. (2015). *Arendt, Levinas and a politics of relationality*, Rowman & Littlefield International.